

SZUVERÉN KULTÚRA

KULTURÁLIS HEGEMÓNIAÉPÍTÉS A BETHLEN-KORSZAKBAN

B É K É S M Á R T O N

Egységes, hosszú távú *kulturális stratégia* nélkül nem lehet biztosítani egy állam történelmi távlatú fennmaradását. A kulturális stratégiának szükséges, hogy kidolgozott középtávú megvalósítási terve és rövid távon érvényes forráskönyve legyen, kiterjedt intézményrendszerrel, megszabott finanszírozási renddel és hozzárendelt anyagi eszközökkel rendelkezzen, hogy az állam ezáltal gondoskodhassék saját immunrendszerének működéséről. Ezzel természetesen a kultúra szerves folyamatáról, amely a közösség önkéntes „termelésén” múlik, még semmit sem mondtunk, az államilag szervezett kultúra rendjéről viszont annál inkább. Utóbbi, vagyis a kultúra hivatalos szervezetrendszere az állam irányítása alá tartozik, és a közélettel áll összefüggésben, vagyis politikai természetű (*polis, società politica*), előbbi viszont annak a polgári társadalomnak a része, amely magánkezdeményezések révén a civil társadalmi aktivitás területe (*oikos, società civile*), ilyenképpen önkéntes hozzájárulás és társas diskurzusok jellemzik.¹ Évszázados horizontú történelmi hivatással, évtizedekre szóló tartalmi feladatvállalással és világos politikai napirenddel bíró állami működés nélkül egy mégoly kreatív-innovatív „kulturális termék” is szubkulturális szinten reked meg, az egyéni kánonok közül pedig nem tud kiemelkedni olyan *nemzeti konszenzus*, amely egyetemes közösségi érvényre jutva beépül az állam szimbolikus talapzatába. Márpedig az állam szélesen elnyúló és mélyen fekvő kulturális házalapja az, amelyen a társadalom roppant épülete nyugszik, és ezt tartja a reális szférák (adminisztratív működés, az újraelosztás csatornái, kritikus infrastruktúra, gazdasági teljesítmény, külpolitika–külkereskedelem, honvédelem) egymásra épülő szintjeit is. A kulturális stratégiaalkotás a kultúra természetéből fakadóan maga is rétegzett folyamat: a távlatos történet- és politika-filozófiai célok felmérése után ideológiai keretezés szükséges hozzá, hogy a közösség középtávú igényeit szolgálhassa, végezetül ennél is aktuálisabb politikai feladatainak meghatározására van szükség.

Az időhorizontot híven jelzi, hogy a magyarság 19. század második felében tudatosodó nagy problémájára ellenszerűen kínált századelős gondolat (*kultúr-fölény*) egy másik történelmi helyzetben, mégpedig Trianon után találta meg helyét és szerepét, némileg módosult formában, s lett a két világháború közötti kultúrstratégia magja, amely szervesen felépülve nyugodott filozófiai alapon (*kultúr-állam*-koncepció), alakult ki ideológiája (*neonacionalizmus*) és valósult meg két részletben, előbb gróf Klebelsberg Kunó (1922–31), majd Hóman

1 Antonio GRAMSCI: *Filozófiai írások*. ford. ROZSNYAI Ervin, Kossuth, Bp. 1970. 279–280.

Értékrend – A Szépművészeti Múzeum oszlopcsarnoka, balra a Hősök tere, 1960-as felvétel (Fortepan)

Bálint (1932–38, 1939–42) vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején mint *kultúrpolitikai* gyakorlat. Ezen belül is az I. világháborút közvetlenül megelőző évektől a gazdasági világválság végéig tartó időszak alkot kerek egészet, amelyhez olyanok munkája járult hozzá (Réz Mihály, Dékány István, Kornis Gyula), akik az államszervezeten kívül, a polgári társadalom területén alkottak. Ezzel az összefüggéssel az is nyilvánvalóvá válik, hogy a klasszikus tudós-értelmiségi típus elméletalkotása és a nem kevésbé nemes állami szolgálatot ellátó miniszteriális szereplő közötti kapcsolat nem térben alá-fölérendelt, hanem időben mellérendelt.

TÖRTÉNELMI FELADAT: KULTÚRFÖLÉNY

Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar fele, azaz a történelmi Magyarország, amelybe a perszonálunió miatt beleértendő a Horvát Királyság is, 1867 és 1918 között anyagi és szellemi tekintetben is fejlődő, Európa élvonalába tartozó ország volt. Területét tekintve nagyobb, mint a vilmosi Német Császárság, jogkiterjesztés tekintetében „haladottabb”, mint a gyarmattartó Franciaország vagy Belgium, az írni-olvasni tudás esetén pedig megelőzte az összes dél-európai országot, hogy a korabeli civilizációs mércék alapján a környező nagyhatalmakkal, azaz a cári Oroszországgal és az oszmán birodalommal össze se vessük. A történelmi Magyarországot délről és keletről környező szomszédos országok, azaz Szerbia és Románia friss államnak számítottak, amelyek nem vetekedhettek se az összmonarchia, se Magyarország államrendjének történeti hagyományával és alkotmányjogi szerkezetével, pláne nem azok régiségével és korszerűségével.

A fél évszázados tagadhatatlan fejlődés azonban problémákat is felvetett, amelyek rácsófolták a századfordulós *fin de siècle* millenniumi optimizmusára, főleg az I. világháborút megelőző évtizedben, amikor a két leégetőbb probléma, vagyis a munkáskérdés és a nemzetiségi kérdés elkezdett harapófogóként vi-

selkedni.² A reformkor nemes(en) szabadelvű hagyományából kivirágzó dualizmus kori konzervatív *liberális* értelmiség egyre inkább liberális *konzervatív*vá vált, amikor köztes helyzetben találta magát a 19–20. század fordulóján megjelenő két kihívójával: jobbról az újkonzervatív mozgalommal (agráriusok, Katolikus Néppárt), balról pedig a szociáldemokráciával és a polgári radikalizmussal. Annál is jobban érezhették

az etnikai–szociális feszültséget, mert a politikai katolicizmus kifejezetten jó pozíciókkal bírt felekezeti és türelme (!) okán a felvidéki szlovákság körében, anélkül, hogy megkérdőjelezte volna az államrend alapjait és érvényét, a Jászi-csoport viszont azért keresett kapcsolatot a nemzetiségekkel, hogy szétrobbantsa a Monarchiát.

Ebben a korban, 1910-ben zajlott az utolsó népszámlálás, amely azt találta, hogy a megelőző két népszámláláshoz (1850, 1880) képest a magyarság visszaszerzte többségi helyzetét a szűken vett Magyarországon (54,5% a korábbi 41-hez és 36 és félhez képest), de társországaival együtt számolva még mindig kisebbségben volt (48%). A Szent Korona országainak lakói között övé volt a vitathatatlan relatív többség, hiszen a többi nemzet(iség) számaránya jóval kevesebb volt: románok – 14,1%, németek – 9,8%, szlovákok – 9,4%, horvátok – 8,8%, szerbek – 5,3%, rutének/ruszinok – 2,3%, valamint szlovének és bunyevácok (fél-fél százalék).³ A Teleki-féle „vörös térképen” jól láthatóvá tették, hogy a különböző etnikumok elhelyezkedésében a magyarság volt földrajzilag centrális helyzetben, a németiség egy-egy csomópont (nyugati határszél, Bácska–Bánát, dél-erdélyi szászok, felvidéki cipszerek) mellett többnyire elszórva, városi környezet-

² Lásd bővebben: TÖKÉCZKI László: *Magyar eszmetörténeti vázlat. A magyar liberalizmus történetéhez és A magyar társadalom a liberalizmus befogadásának korában* = Uő: *Történelem, eszmék, politika*. Kairosz, Bp. 1999.

³ *Magyar Statisztikai Közlemények. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. M. kir. KSH, Bp. 1912. 5. és *Magyarország története a 19. században*. szerk. GERGELY András, Osiris, Bp. 2003. 413.

a kultúrában ismerték
fel az államot

összetartó kötőerőt

ben helyezkedett el, a románok egész Erdélyt, a Bánságot és Partiumot belakták, akárcsak a szerbek a déli részeket, a szlovákok (Felvidék) és a rutének/ruszinok (Kárpátalja) többnyire az északi-keleti periferián éltek.

Az 1910-es évek első felének ebben az etnikai környezetében, a világháború kitöréséig egyre csak fokozódó külpolitikai turbulencia időszakában, valamint az 1918-as összeomláshoz vezető belpolitikai folyamatok (elbizonytalanodás + összeesküvés) felsejlése közepette merült fel az az életbevágó kérdés, hogy a „magyar vezetőréteg” hogyan tudja megőrizni, stabilizálni, esetleg bővíteni művelődési és államigazgatási pozícióját. De nemcsak, sőt egyáltalán nem valamiféle önös kiváltságörzéstől indítatva, hanem éppen a legjobbakra jellemző „történelmi felelősséget” vállalva, ugyanakkor az ország integritását veszélyben érezve. Ez a gondolkodás hatott oda, hogy hamar felvetődött a kérdés: mivel érhető el a magyarsághoz tartozás etnikai tudatának, a vele szoros összefüggésben álló nyelvi hovatartozásnak s ennek révén a rá jellemző sajátos kulturális attitűdnek a népességen belüli bővülése, sőt olyannyira való megerősödése és vonzóvá válása, hogy a más nemzetiségűek is önkéntesen csatlakozzanak hozzá. Már ekkor voltak, akik még ezt az utóbbi összefüggést is továbbgondolták s odáig merészkedtek, hogy a kultúrában ismerték fel az államot összetartó kötőerőt, és ennek kerestek, majd a magyar művelődésben találtak is konszenzuson nyugvó talapzatot.

Egyikük volt a kolozsvári egyetem maroscsapói születésű jogi magántanára, Réz Mihály (1878–1921), aki gróf Tisza István felkérésére lett az utóbbi által alapított *Magyar Figyelő* munkatársa, s ilyen minőségben számított „ideológiai téren a jobbközének” és a „politikacsinalást megalapozó világnézeti küzdelmek kulcsszeplőjének”.⁴ 1913-ban *Magyar kultúra* címmel bátran stratégiaiainak nevezhető tanulmányt közölt a lapban, amelyben egyfajta „kulturális védkötelezettséget” javasolt. Mint írta: tömeges híján és túlnyomó gazdasági erő nélkül az egyetlen lehetőség a magyarból egy „kultúrnemzet” létrehozása. A nagy háborús erőpróba előtt egy évvel kiválóan felismerte a következőket:

„Ha mi azonban tényező akarunk lenni – szupremáciát gyakorló itthon, súllyal bíró a monarchiában s a külföld előtt számbajövő –, és ha sem a magyarság száma, sem gazdasági ereje erre nem képesít: akkor egyetlen erőnk a kultúra lehet. A jelentékeny hatalmi tényezők között ez az, ami leginkább tőlünk függ s ami számunkra leginkább elérhető. A fajok harcában, a nemzeti öntudat fenntartásában, európai súly tekintetében óriási erő a kultúra. Erő a gazdasági versenyben; sőt erő a nemzetek harcaiban is.”⁵

A korban népszerű darwinizáló stílus a háború küszöbén sem ritka, sem túlzás nem volt. A kérdés nemzetközi jelentősége – amit majd a brit táviróhálózatnak a némethez képesti fejlettsége és a profi amerikai reklámkultúra azonnali háborús szolgálatba állítása bizonyít – ekkor még nem volt akkora, mint belpolitikai relevanciája. Ezzel kapcsolatban Réz azt írta, hogy a nemzetiségi kérdés nem elsősorban közrendészeti, hanem közgazdasági és kulturális probléma, s ha legutóbbit a magyarság megoldja, akkor az előbbiek meg is szűnnek. Ehhez nem feltétlenül számbéli nagyságát, hanem „intelligens osztálya”, vagyis értelmisége létszámát javasolta növelni, hiszen – mint írta – „a magyar nemzetet a kvantitás meg

Kultúra és politika – Dékány István, Kornis Gyula, gróf Klebelsberg Kunó (*Tolnai Világlapja*, 1933. 22. szám, *A Pesti Hírlap Naptára* 1939, *Képes Pesti Hírlap*, 1932. október 13.)

4 MOROVÁN Zsolt: Réz Mihály. *Valóság*, 1998/2. 48–49.

5 Réz Mihály: Magyar kultúra. *Magyar Figyelő*, 1913/3. 334. (Kiemelés az eredetiben.)

nem mentheti, ami fenntartja, az csak a minőség”. Tudta azt is, hogy e program egymással kapcsolatot tartó külső-belső ellenfelei, akiket szellemesen a „nemzetiség és nemzetköziség” párosának nevezett, már el is kezdték a „lázás kultúr-munkát”, vagyis az értelmiségteremtést, az oktatás-nevelést és a tömeginformálást. A gyakran idézett *Hitel*-béli Széchenyi-szentencia (*Egy nemzet ereje a kiművelt emberfők sokaságában rejlik*) mentén, a Klebelsberg-féle átfogó kultúrprogramot egy teljes évtizeddel megelőzve (ráadásul egy másik, Trianon előtti történelmi kor problémájára reflektálva), a következőket írta: „Kicsiny nemzet vagyunk, teremtsünk nagy intelligenciát”.⁶

Négy évvel később, a világháborús patthelyzet okait a kor szellemi-gazdasági keretébe helyezve Dékány István (1886–1965) filozófus–szociológus, kolozsvári gimnáziumi tanár azt írta, hogy a kort megérteni annyi, mint fogalmat alkotni az imperializmusról. Ehhez azonban nemcsak az egyes birodalmak anyagi eszközállományát (terület, nyersanyagkincs, tőkeállomány, technológiai kapacitás, fegyverrendszer) kell felmérni, hanem mindazt, amit az egymás közötti verseny során a *Hinterlandban* mozgósítani tudnak. Ez utóbbiak közé sorolta a kultúrát (intelligencia, művelődés, tudomány), mondván: „A verseny alapja egy államilag biztosított *kultúrfölény*.” Ez utóbbi eredményének tulajdonította a gazdasági–katonai versengésben részt vevő nemzetek ipari kapacitását, amelyet egyenesen megelőző „kultúrtörténetük akkumulációjának” nevezett. Végezetül úgy foglalta össze megállapítását, hogy „a kulturális alap, melyre ráépül a közgazdasági rendszer, mindenütt egy nemzettest kifejlődésén nyugszik”, amely pedig „egy-egy sajátos kultúra” terméke.⁷

Összefoglalva az eddigieket: Réz Mihály 1) felismerte a kultúra egyetemes elsődlegességét, ezen kívül 2) meghatározó szerepét az államrend stabilitásában, valamint 3) a többségi részének birtoklásában rejlő erőt; Dékány István pedig azt, hogy 1) minden nemzet egy egyedi, meghatározott kultúra kifejeződése, melynek 2) nemcsak az állam rendjéhez, hanem a gazdasági prosperitáshoz és a társadalmi stabilitáshoz is köze van. Így tulajdonképpen a társadalmi reprodukció, az államrend szilárdsága és a gazdasági teljesítőképesség is kulturális természetű. *A végső kérdésre a válasz mindig a kultúra.*

A kultúrfölény kifejezése Trianon után egy egészen más külső kihívásokkal és belső feladatokkal szembenező, hiszen újjáépítésre, sőt újr alapításra váró független és immár homogén nemzetállam közbeszédében került előtérbe. Ez a Magyar Királyság túl volt a háborús vereség sokkján, az 1918–19-es kettős államcsíny pusztításán, majd az ellenforradalom aktusán, a hozzájuk kapcsolódó terror és ellenterror tombolásán, több mint hárommillió magyarajkú állampolgárának határain túlra szakításán, közülük százezrek – kezdetben vasúti pályaudvarokon álló vagonokba történő – befogadásán, a spanyolnátha-járvány három egymást követő hullámán, egy korlátozott választójogi- és földreformon, a *numerus clausus* bevezetésén, aztán a budaörsi csatán és a Habsburg-ház trónfosztásán, valamint a hadifoglyok és hadviseltek hazatértén. A kultúrfölény ebben a helyzetben nem jelenthetett más, mint annak egyes-egyedüli lehetőségét, hogy a lefegyverzett, nemzetközileg elszigetelt, javai nagy részétől megfosztott „csonkaország” ahhoz nyúljon, ami valóban az övé és közvetlenül a keze ügyébe akad. Távolabbra tekintve a „kultúrfölény” kiépítése a belső rend kezeinek megerősítését (nemzetállam) és tartalmának megszilárdítását (társadalmi kohézió) szolgálta. Ezeket a célokat fogalmazta meg immár vallás- és közoktatási miniszteri pozícióból Klebelsberg Kunó (1875–1932), aki előzőleg a második Tisza-kormányban a miniszterelnök politikai államtitkára, illetve a Nemzeti Munkapárt országos szervezője volt, s nevéhez fűződött a nemzeti-ségi területeken élő magyarság oktatásának megszervezése a történelmi Magyarország határain belül (horvát, bosnyák részek – Julián Egyesület), sőt azokon kívül is (csángók – Szent László Társulat). Ebből is látszik, hogy már az 1910-es években sem az asszimilációs–adminisztratív megoldásokban bízott, hanem az aktívan szervező kultúr-munkában. Sokat idézett példája arról, hogy „a világtörténelem végzetes útján négy gépkocsi robog”, melyek közül a kultúra

6 Uo. 335–337.

7 DÉKÁNY István: Az imperializmus lényege. *Magyar Figyelő*, 1917/2. 90, 91, 92. (Kiemelés tőlem.)

segítségével a magyar felségjelű leghagyhatja a környező országokét, továbbá a „művelődési versenyben” való teljesítést más egyéb – demográfiai, gazdasági, fegyveres – előnyök híján létfeltételnek tekintő felfogása is bizonyítja, hogy saját szavaival élve a „művelődési fölény fenntartását” külső-belső nemzetérdeknek tekintette, és ezekhez eszközöket is rendelt (alap- és középfokú iskola, egyetem, ösztöndíj, könyvtár, kutatóintézet, múzeum).⁸

A ma már kissé avítottan hangzó „kultúrfölény” kifejezésének erős a történeti kontextusa, ráadásul két évtizedig többnyire publicisztikai irodalomban fordult elő, majd pedig fél évszázadon keresztül félremagyarázták-lejártatták, de ma is minősítgetésekre használják.⁹ Szabatosabban kifejezve, Klebelsberg szavaival élve, „közművelődési elsőbbséget” jelent,¹⁰ bővebben kifejtve pedig nem mást, mint „kulturális fölényt”, azaz jelentős előnyt, vezető szerepet. Pontosan azt, amit manapság „kulturális hegemoniának” neveznénk. Annál is inkább így van ez, mert Kornis Gyula – aki a továbbiakban még bővebben ki kell tennünk – megfogalmazásában a kultúrfölény az egykor fennállt kárpát-medencei magyar kulturális többség, illetve kisugárzás örökségének fenntartását, sőt továbbfejlesztését jelentette, kiegészítve azzal az önkritikus felszólítással, hogy mindezt a „nemzeti műveltségünk integritása megőrzésének és továbbfejlesztésének” keretei között tegyék.¹¹

Az előbbiek szellemében értett kultúrfölény kifejezi azt, hogy a kultúrában elért meggyőző többség egyfelől nem érhető el diktátumok által, ugyanis konszenzuális természetű, másfelől a politikai többség elérésére, sőt növelésére képesít, ezáltal pedig hozzájárul a hosszú távú állami-társadalmi stabilitás megteremtéséhez. De azt is mondhatnánk, hogy ennek segítségével a kormányzó erő „nemcsak igazolja és fenntartja uralmát, hanem a kormányzottak tevékeny hozzájárulását is sikerül megszereznie” hozzá.¹² Hiszen, amint Klebelsberg kiválóan felismerte, „a nagyobb tudás [...] a társadalmi stabilitást szolgálja”.¹³

a kultúrfölelynt manapság kulturális hegemóniának neveznénk

FILOZÓFIAI MEGALAPOZÁS: KULTÚRÁLLAM

Amint tudjuk, egy állam megalapítása egyenlő egy világnézet létrehozásával.¹⁴ Az 1918–20-as kataklizmák utáni Magyarországnak is szüksége volt egy olyan államfilozófiára, melynek alapján az alkotmányos újjáalapítás, a gazdasági rekonstrukció és a társadalmi konszolidáció végbemehetett. A magyar állam külső formájának kereteit és belső tartalmának medrét kellett tehát létrehozni. Erre ketten is vállalkoztak. A már említett Dékány István, aki a két világháború között a budapesti egyetem történetfilozófiai magántanára, valamint a Magyar Filozófiai Társaság főtítkára (1931–40) és a Magyar Társadalomtudományi Társaság elnöke volt; 1945 után nem igazolták és ezért kényszernyugdíjazták. Valamint az imént szóba hozott Kornis Gyula (1885–1958) piarista szerzetes, filozófus, egyetemi tanár, Klebelsberg közoktatásügyi államtitkára (1927–31), akadémikus, a Magyar Paedagogiai Társaság elnöke (1926–38), egy sor közéleti testület vezető tagja (Franklin Társulat, Petőfi Társaság), rövid ideig a pesti bölcsészkar dékánja (1933/34), illetve a budapesti egyetem rektora (1935/36), kormánypárti országgyűlési képviselő, sőt a végén egy évig házelnök is (1931–39),

8 Gróf Klebelsberg Kuno felszólalása 1928. május 4-én = Képviselőházi Napló. 1927. XII. köt. Bp. 1928. 106; Uő: Egyetem-mészárlás és kultúrfölely. Pesti Napló, 1926. augusztus 25. 1.

9 Vö. például: „Ahogy az Orbán-rezsim jogot formál arra, hogy a magyar valóságot a társadalom szerkezetétől kezdve a közterekig a Horthy-korszak világának képére alakítsa át, úgy hátszaga, a száz évvel ezelőtti nézetein sokat nem változtató konzervatív elit is arra, hogy rendet vágjon a kultúra világában, s magához ragadja az emberek tudatának formálását” (GARAMVÖLGYI Zsolt: A legendás kultúrfölely. Népszava, 2018. december 6.)

10 Gróf Klebelsberg Kuno felszólalása 1928. május 4-én = Képviselőházi... I.m. 106.

11 KORNIS Gyula: Kultúrfölelyünk kérdése [1921] = Uő: Kultúra és politika. Tanulmányok. Franklin-Társulat, Bp. 1928. 46.

12 GRAMSCI: I.m. 330.

13 Tőkéczki: Tudomány, politika, kultúra. BUKSZ, 1991/1. 102.

14 GRAMSCI: I.m. 136.

Kultúrfölény –

Gróf Klebelsberg Kunó lakásának (Bp. II. kerület, Templom utca 12–14.) könyvtárában, 1926
(Wikimedia Commons)

majd felsőházi tag (1942–44); 1945-ben az MTA elnöke, aztán kitelepített „reakciós”.¹⁵ Dékány a szellemtudományi iskola tagja, az idealista bölcselet és a konzervatív társadalomelmélet ötvözője, Kornis pedig a neokatolikus–neohege-liánus filozófia művelője, ezen belül a kultúrpedagógia legismertebb hazai alakja volt. Az Akadémia és a Filozófiai Társaság reprezentatív folyóiratát, az *Athenaeumot* 1927 és 1932 között együtt szerkesztették.

Dékány egyenesen egy államfilozófiához készített fejezetet, amikor 1929-ben *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása* címmel írt. Az államok céljainak elméleteiből indult ki, melyek között – időrendi és egyszerre normatív sorrendben – megkülönböztette 1) a koraközépkori földrajzi államot, amely csupán törzsi–területi szerveződésű, 2) a később megjelent hűbéri államot, melynek fennhatósága már a lakosok jogi és vagyoni ellenőrzésére is kiterjedt, aztán az újkor két további típusát, melyek közül az előbbi 3) az „elszemélytelenedett joguralmat” érvényesítette, a későbbi viszont ehhez 4) az állam gazdasági funkcióit társította hozzá. Ez utóbbi már átvezet minket a 19. század végének „éjjeliőr államától” az I. világháborút követő évtized különféle, de egyaránt antiliberális, korai jóléti állam típusaiig. Ennek végpontján áll 5) a „kultúrpolitikai állam”, amelyben felismerik, hogy egyfelől a területen lakó nép egésze a jogállam sáncai mögött él, másfelől pedig ennek a kollektív életnek nemcsak gazdasági–jóléti, hanem nemzeti–kulturális oldala is kialakul; sőt: utóbbi teremti meg összes előbbi oldalának (területiség, jogrend, gazdasági élet, szociális háló) alapját. Dékány itt tulajdonképpen a közösségi államról

¹⁵ Személyére lásd bővebben: EGEDY Gergely: A középszintű küldetése. Kornis Gyula a kultúrpolitika feladatáról. *Magyar Szemle*, 2018/május.; KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária: Kornis Gyula kultúrelméleti felfogása. *Magyar Pedagógia*, 1995/1–2.; NAGY József: *Kornis Gyula mint kultúrpolitikus*. Minerva, Bp. 1929. és SOMOS Róbert: *Kornis Gyula, a filozófus és politikus*. Kairosz, Bp. 2019.

beszél, amikor definiálja az „állam társadalmi hátterét” (nép, nemzet, kultúra), s megállapítja, hogy „közösségi alapstruktúra nélkül nincs állam” sem. Közösségi állam alatt pedig a következő, alapvetően kulturális összefüggérendszer érti:

„van az állam mögött egy primer-természeti társulás, rokoni és helyi közösség, nemzet- és kultúrközösség – nálunk a nyugati keresztény kultúrközösség, amely mint sajátos erőforrás, természetes kötelekek és szellemi értékek teremője.”¹⁶

Arról van tehát szó, hogy a kultúrát hordozó közösség (nép-nemzet) szervezete az állam, amelynek elsődleges feladata saját alapjai integritásáról gondoskodni, mely utóbbiak rendre kulturális természetűek (családi kötelekek, nemzeti összetartozástudat, népiség, nyelv, vallás). A legfejlettebb állam tehát az, amely nemcsak biztonsági (terület, határok) és jogi (alkotmányosság, állampolgárság) garanciákat, gazdasági prosperitást, valamint szociális védelmet nyújt lakóinak, hanem gondoskodik egyedi kultúrájuk védelméről is. Ezt nevezzük manapság *kulturális szuverenitás*nak, amely az állami szuverenitás mellőzhetetlen, sőt konstitutív tényezője. A szerző ebből az államelméletből vezeti le, kézenfekvő módon, az állam központi jelentőségű kultúrpolitikai feladatait, amelyek ellátását nem egyszerűen funkcionálisnak, hanem létfenntartónak tartja, hiszen az állam integritását garantálja azáltal, hogy kulturális talapzatának újratermelésével a jogi, gazdasági és szociális működés alapját is folyton-folyvást biztosítja.

Dékánynak a kultúrpolitikai stádiumába lépő állammal kapcsolatos utolsó megjegyzése szintén figyelemreméltó: „csak azok az államok az erősek, amelyek szellemi téren át tudták hatni a tömegeket”. Az államnak pusztán egyéni kultúrkezdeményezésekre bízását (civil kurázi, egyesületi élet, mecenatúra) a roppant feladatok és az új korszakába lépő államhoz illő feladatvállalás miatt nem tartotta elégségesnek, ugyanakkor az állam átszellemítését javasolta, mondván: az állam „nem lehet csak kényszeralkalmazó hatalom, hanem [...] szellemi hatalom”. A tanulmány végén ezért – Klebelsbergre név szerint is utalva – leszögezte, hogy a „szellemi vezetés és a lelki áthatás nagy és finom művészetének kell találkoznia a politikus reálpolitikai törekvéseivel és erőivel”.¹⁷

Kornis Gyula 1931-es akadémiai székfoglalója doktrínális érvénnyel foglalta össze a kultúrállam elképzelését.¹⁸ Az államcélelméletek felől közelítve megkülönböztette egymástól a jogállamot, a jóléti államot és a kultúrállamot, amivel a hegeli tézis–antitézis–szintézis mintájára megállapította a liberális *Rechtsstaat*, a mintegy rákövetkező *Sozialstaat* és az Államot betetőző kultúrállam szakaszait. A kultúrállam elképzelésének alapja, hogy „az állam elsősorban szellemi kategória [...] Nem mechanikus, hanem élő dinamikus egység. [...] egy szellemi szervezet folytonható aktivitása.

Célok tartják össze, melyeket autonóm akarata, szuverén hatalomkifejtése [által] hajt végre.” (124) Míg a jogállam a jog általános, semleges érvényesítését, a szociális állam pedig a társadalom pozitív, anyagi biztonságát szavatolja, addig a kultúrállam feladata az, hogy a kultúra minél szélesebb körű terjedését érvényesítse, vagyis megvalósítsa az „abszolút értékek rendszerét”, mégpedig az erkölcs, a jog, a tudomány, a művészetek és a vallás területén. Hiszen az állam formális szerkezetének a kultúra tartalma ad értelmet, fennállásának ez „kölcsonöz rajta túlfekvő célt” – az állam tehát eszköz a kultúra szolgálatában. Mindezt azonban Kornis magasabb szintre is emeli, amikor az idealista államfilozófia összefüggését általánosítva így ír:

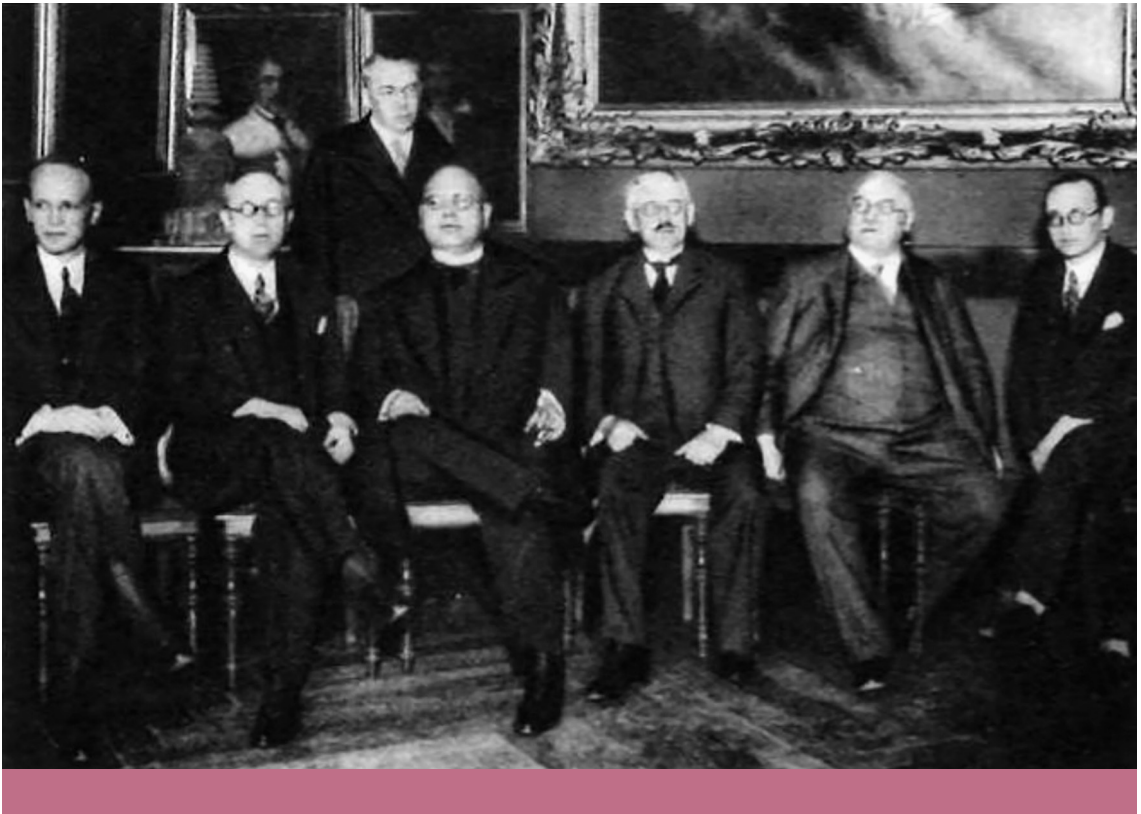
az állam szerkezetének
a kultúra ad értelmet

16 DÉKÁNY István: A kultúrpolitikai állam eszmjének kialakulása. *Társadalomtudomány*, 1929/1–2. 33.

17 Uo. 40, 41, 42. (Kiemelés tőlem.)

18 KORNIS Gyula: *A kultúra mint államcél* [1931] = Uő: *A kultúra válsága*. Franklin, Bp. 1934. (Az ebből a kiadásból származó idézetek pontos helyét a továbbiakban zárójelben tüntetem fel.)

Bölcseleti alapok –

A Filozófiai Társaság közgyűlése az Akadémia dísztermében, balról jobbra: Varga Sándor, Móor Gyula, Kornis Gyula elnök, Dékány István, Kronfusz Vilmos, Boda István, hátul állva Sebestyén Károly (Budapesti Hírlap Képes Melléklete, 1935. április 9.)

„a kultúra az a végső cél, melyet a hatalomnak a jogtól szabályozott alkalmazása szolgálni köteles. [...] A szellem hatalom, de a hatalom nem szellem. A pusztá hatalom nem tudja az értékélményeket, ezeket a legbensőbb, irracionális, »meleg« szellemi aktusokat kiváltani. Hiába rendeli el az állami hatalom, mit tartsak erkölcsösnek és mit erkölcstelennek, mit éreznek szépeknek s mit rútoknak, mit szeressek s mit gyűlöljek. A szellem talaján minden halkan, magától, szabadon nő, erőszakkal bensőleg semmi sem fejleszthető. A hatalomtól külsőleg erőszakolt kultúra gyökértelen, éretlen, senyvedt művirág.” (130–131)

Eppen ezért Kornis egyfelől az állami intézményfenntartáson (köz- és felsőoktatás, művelődési infrastruktúra, tudományszervezés), vagyis a megalapításon, finanszírozáson és szakigazgatáson túl a közvetlen állami beavatkozás helyett a közvetett – amint írja: „lassú és fáradságos módon” ható – megoldásokat javasolja. Álláspontja szerint egyfelől a kultúra eleve átsugározza magát az államba, melynek folytán „az állami szuverenitás komor ércábrázata át-szellemül”, másfelől pedig kell is, hogy az állam a maga eszközeivel növelje a kultúra eszközállományát, segítse a kultúra elérhetőségét és megsokszorozza hatását. Ezzel áttételes úton ráadásul saját alapjait szilárdítja meg, hiszen a közműveltség szintjének emelésével a technikai tudás szintjét is emeli, az oktatás bővítésével a gazdaság teljesítőképességét is fokozza, a művészet támogatásával pedig olyan értékeket terjeszt el, amelyek a társadalmat összetartó erőket növelik. *A kultúra kohézióképző hatalom.* Végeredményben azért, mert „a kultúra ugyanis szellemi hatalmat jelent s ez a szellemi hatalom egyik legfőbb forrása a fizikai hatalomnak is”, így pedig bár kerülőúton, de „a kultúra értékeinek megvalósítása, a kultúrjavak fokozása egyben a hatalom fokozása is” (131, 132).

A végső tanulság az, hogy hatalom által kultúra nem szerezhető, fordítva viszont nagyon is. Az előbbiekből az következik, hogy a Kornis által definiált kultúrállam *célja az állami szuverenitás kultúra általi fokozása és a kulturális szuverenitás állami eszközökkel való erősítése.* Miután minden állam egy-egy nemzet sajátos alkotása és minden kultúra az őt megalkotó nép egyedi terméke, így a kulturális és a nemzeti szuverenitás egymást feltételező, hovatovább kölcsönösen erősítő képességet jelent. Kornis hegeli lépésekben haladva úgy

látta, hogy a kultúrállam kibontakozásával – éppen a kultúra transzmissziós szíján keresztül – az állam és a társadalom közötti távolság fokozatosan csökken, egészen addig a pontig, amikor is a liberális formát meghaladva, a szociális formát megszüntetve megőrizve (*Aufhebung*), megszületik a *közösségelvű kultúrállam*. Ez utóbbi pedig azt jelenti, hogy Magyarországon új államtípus jön létre, melynek megalkotói felismerik, hogy előállt egy „új szellemi és erkölcsi rend, vagyis egy új társadalomtípus megalkotásának szükséglete”.¹⁹

DOMINÁNS IDEOLÓGIA: NEONACIONALIZMUS

Ritka dolog, hogy egy politikus a gyakorlati cselekvést megalapozó eszmei, vagy erősebben szólva, ideológiai munkában is szervesen részt vesz. A már említett Klebelsberg Kunó ilyen volt, ugyanis amellett, hogy parlamenti képviselőként (Nemzeti Munkapárt: 1916–18, KNEP: 1920–22, Egységes Párt: 1922–32), kulturális szakállamtitkárként (1914–16) és politikai államtitkárként (1916–17), aztán előbb belügy- (1921–22), majd vallás- és közoktatási miniszterként (1922–31) aktív volt, egyetemi tanárként, a Magyar Történelmi Társulat elnökeként (1917–32) és a Bethlen-kormány ideológiai megalapozójaként is tevékenykedett. Annál is inkább, mert a nevéhez fűződő *neonacionalizmus* ideológiájáról szóló cikkgyűjteményét maga a kormányfő látta el előszóval, azt írva, hogy a kötet tárgya nem más, mint „a kifejlődésben lévő új magyar nemzetnevelő ideológia”.²⁰ A Bethlen-korszak domináns ideológiája kétségtől a Klebelsberg nevéhez fűződő neonacionalizmus volt.

Neonacionalizmus alatt Klebelsberg „a pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását” értette, mellyel a megváltozott, de Trianon utáni körülmények között továbbra is érvényes magyar nemzeteszme folytatni lehet. Ezt hol „munkás hazaszeretetnek”, hol „nagy nemzeti programnak” nevezte, minduntalan abban a reményben, hogy „kulturális eszközök [...] segítségével neonacionalista társadalmat nevelhetünk” (6). Vagyis a neonacionalizmus alapvetően kulturális program volt, pontosabban egy átfogó kulturális természetű építkezés gyakorlati politikai végrehajtásának ideológiája. (Abban az értelemben, hogy az ideológia nem más, mint *alkalmazott világnézet*.)

Klebelsberg szerint a trianoni békediktátum végzetes területi, demográfiai, gazdasági és katonai döntései miatt csak a „szellem régióiban” lehetséges a korlátlan cselekvés, így „a nagy kulturális erőfeszítéseknek van most itt az ideje” (67). A történelmi elemzést folytatva jól meglátta azt is, hogy az 1918–19-es zavaros időszak nem teremtett folytatásra méltó, integratív eszmét, hiszen „úgy a forradalom, mint az ellenforradalom [...] nem hozott egyetlen új eszmét, egyetlen eredeti gondolatot sem” (120), a Bethlen-konzolidációnak viszont szüksége van egy őt megalapozó, hozzá méltó, vele azonos ritmusú, stabil és széles körben elfogadható szellemi alapvetésre. Ez viszont a legkevésbé sem származhat a megelőző, dualizmus kori *status quo*-konzervativizmusból vagy a rendszervédő őliberalizmusból, de az ellenforradalom negatív eszméiből (antiszemitizmus, fajvédelem, turanizmus) sem. Sőt, Klebelsberg még régebbre megy vissza, amikor azt írja, hogy a magyar nacionalizmusnak szakítania kell a Habsburg-központosítással és bécsi germanizálással szembeni egykori kurrükodással, de a nemzetiségek asszimilálására irányuló múltbéli törekvésekkel is, hiszen ezek egyszerűen tárgytalanná váltak: 1920 óta Magyarország független, homogén nemzetállam. Mint írta, azóta „egészen új ország épült fel”, így hát a „rég érzés elé új célokat kell állítani”. Két vezéreszmét jelölt ki ehhez: 1) az erkölcsi alapokon álló nacionalizmust, amely mindenkit el- és befogad, aki a magyar sorsközösség gondolatát osztja, és 2) a gazdasági termelékenység előmozdítását, amelyhez az oktatáson és a technológiai színvonal emelésén

átfogó kulturális természetű építkezés

¹⁹ GRAMSCI: *I.m.* 143.

²⁰ gróf BETHLEN István: *Előszó* = gróf KLEBELSBERG Kuno: *Neonacionalizmus*. Athenaeum, Bp. 1928. 4. (Kiemelés tőlem. Az ebből a kiadásból származó idézetek pontos helyét a továbbiakban zárójelben tüntetem fel.)

keresztül vezet az út, haszna pedig szociális stabilizálásra, de külpolitikai súlyképzésre is használható. Igen kifejező szavai úgy szóltak az előbbiről, hogy „magyarnak tekintünk ebben az országban mindenkit, aki velünk érzelemben, lelkiségben és nyelvben teljesen és fenntartás nélkül összeolvad” (130), az utóbbiról úgy, hogy „a nemzeti termelés szolgálatába pedig magas erkölcsi és értelmi kultúrával bíró tömegek millióit [kell] állítani” (133).

Klebsberg az államszervezet eszközrendszerén (köz- és felsőoktatás, művelődési intézményhálózat, tudományszervezés) túlra is tekintett, és a kormányzatot támogató értelmiség számára is látott feladatot. Miután a hazai tanári karhoz levelet intézett az 1918-as összeomlás tizedik évfordulóján, megkereste a Tormay Cécile által főszerkesztett *Napkeletet*, és emlékeztette, hogy a neonacionalizmus a magyar nacionalizmus új, kortárs célok felé irányítását jelenti, vagyis egy „új nemzeti ideológiát”. Visszaült a közoktatásban dolgozókhoz tárcavezetőként írott levelére, egészen pontosan a következőkre: „Irányító hatalmam csak Magyarország oktatóira van, akiknek felelős vezetője vagyok, de ott van a kultúrának a közvetlen hivatalos befolyástól mentes óriási tere: az irodalom, a művészet, a tudomány. Itt elsősorban az érdekelt köröknek kell keresniük a lelki bekapcsolódást a nemzeti megújulás egyszerű folyamatába.” S amint az irodalmi megújulásnak a 18. század utolsó harmadától 1825-ig tartó időszaka nélkül nem bontakozhatott volna ki a reformkor és a *risorgimento* irodalmi-nyelvi programja nélkül sem jöhetett volna létre az olasz egység, úgy most is sikerülhet „olyan szellemi programot felállítani, amelyben a jó magyar emberek túlnyomó többsége egyet tud érteni”.²¹ Ezek szerint Klebsberg pontosan felismerte, hogy az „ideológiai világot mozgásban tartó kulturális szervezet” nagyon sokrétű és tagolt világot jelent, amelyben éppen úgy benne vannak az államhoz köthető struktúrák, mint a civil társadalmi eszközök, vagyis „az újságok, folyóiratok és a könyvekkel kapcsolatos tevékenységek, a magániskolák, [...] a népiskola típusú művelődési intézmények”.²² Ma Klebsberg leveléről egyszerűbben azt mondanánk, a jobboldali miniszter a nemzeti konszenzus létrehozásához társszerzőül kérte föl a konzervatív értelmiséget. Akik közül egy sor neves személy támogatólag hozzá is szólt a közös tervhez (Hajnal István, Halász Gábor, Mályusz Elemér, Moravcsik Gyula, Surányi Miklós).

A KULTÚRPOLITIKA

A Magyar Királyság függetlenné válása után egy sor önálló miniszteriális szervezetet kellett létrehozni, illetve újjászervezni (hadügy, külügy, pénzügy), a válás- és közoktatási minisztérium (VKM) is új feladatot kapott, amelynek csak egyik része volt az elszakított részekben maradó művelődési infrastruktúra visszapótlása, mert ezen kívül addig nem létező hazai intézményeket kellett felállítani (amint a pénzügynek a Magyar Nemzeti Bankot, a VKM-nek az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet), de a közoktatás igencsak szükséges kiterjesztéséről, a felsőoktatás modernizálásáról, a tudományos élet korszerűsítéséről, valamint az egyházak és a sportélet támogatásáról is gondoskodni kellett. Nem túlzás azt állítani, hogy a Klebsberg-évtized drámai feladatmennyisége csak a reformkor negyedszázadának páratlan munkavégzéséhez fogható. Mindez sem nem mehetett hosszú távú tervek nélkül, sem nem következhetett be rövid idő alatt. Dékány István kifejező hasonlatával élve a jó kultúrpolitika olyan óra, amely a másodpercek mellett az órát is mutatja.²³ Amint Klebsberg az 1926-os országos természettudományi konferencián igen plasztikusan fogalmazott, „a kultúrpolitika hosszúléjárátú váltó”.²⁴ E mondat egyébként legelőször 1925-ös nagy költségvetési felszólalásában hangzott el, hozzátéve, hogy egy elhibázott adórendszer azonnali elégedetlenséget vált ki, míg az elrontott kultúrpolitika hibái évtizedek múlva derülnek csak ki, amikor már

21 Gróf Klebsberg Kuno levele a *Napkelet* szerkesztőjéhez. *Napkelet*, 1928/3. 213–214.

22 GRAMSCI: *I.m.* 66.

23 DÉKÁNY István: A kultúrpolitika két útja. *Társadalomtudomány*, 1931/5–6. 153.

24 Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Athenaeum, Bp. 1927. 150.

nem lehet javítani rajtuk.²⁵ A sikeres kultuszminiszerséghez a főként államtitkárának, Kornis Gyulának köszönhető szellemi alapok mellett az is hozzájárult, hogy Klebelsberg volt a Horthy-korszakban a legtöbb időt, kilenc évet és két hónapot hivatalban eltöltő miniszter, még hozzá a leghosszabb időt, tíz évet és öt hónapot regnáló kormányfő kabinetjében.

Elméletben: Kornis-terv

Dékány István azzal méltatta Kornis Gyula kultúrpolitikát megalapozó elméleti tevékenységét, hogy egyfelől olyan hosszú távú tervet dolgozott ki, amely illeszkedik a kultúrpolitika *longue durée* gyakorlatához, amely „nem »napi« politika”, másfelől felismerte, hogy a kultúra kellő szervezéssel potenciális hatalomból „aktuális hatalom” lehet.²⁶

Kornis Gyula rövid-, közép- és hosszú távon is megfogalmazta a kultúrpolitika feladatait. A trianoni békediktátum által teremtett helyzetre azonnal reagálva úgy írt, hogy a területi veszteségek elszenvedése után fel kell mérni,

meg kell őrizni és fejleszteni szükséges a megmaradt „kulturális birtokállományt”, a „sajátos nemzeti kultúrájukat”. Ennek távlatosabb célja az volt, hogy szavatolja a stabil belső rendet, és létrejöhessen egy kifelé versenyképes ország. A *kulturális önrendelkezés* megteremtésének később jelentkező hasznát eképpen mérte fel: „Minél műveltebb a társadalom piramisának széles alapzata, annál szilárdabban áll a társadalom épülete, annál fokozottabb, okszerűbb és versenyképesebb a termelés, annál virágzóbb a jólét s annál kevésbé kell félni a tömegek forradalmi rázkódásaitól.”²⁷

Kornis már Trianon után egy évvel kijelölte a kultúrpolitika irányelveit.²⁸ Stratégiai tervében leszögezte, hogy „az állam valamennyi tevékenysége közül legfontosabb, centrális jelentőségű a kultúrpolitika”, ugyanis az garantálja az állam alapjainak integritását, a társadalmi stabilitást és a gazdasági fejlődést. A már ekkor megfogalmazott és kidolgozni kezdett kultúrstratégiát valójában az újjáépítendő magyar állam nagystratégiája szerves, központi részének szánta, hiszen a bel- és külpolitikai, gazdasági és társadalmi stratégia mindegyikét ekörül forogva képzelte el. Kornis úgy jellemezte a kulturális stratégiát, hogy az a „minden művelődési tevékenység minden ágára kiterjedő, átfogó, egységes kultúrprogram”, egy „állandó, egységes, évtizedekre szóló művelődéspolitikai terv”, amely kiterjed a „messzefekvő célok kitűzésére”, aztán a közművelődési igények megfogalmazására, végül a kulturális intézmények létrehozására. Ennek eszméi alapjait 1) a pozitív nacionalizmusban mint a közösséggelvű,

Alapító nemzedék –

Az Élettani Kutatóintézet alapkövetétele Tihanyban, gróf Klebelsberg Kunó megnyitóbeszédével, 1926 (Tolnai Világlapja, 1926. augusztus 8. 5. oldal)

25 Gróf Klebelsberg Kuno felszólalása 1925. november 25-én = Nemzetgyűlési Napló, 1922. XXXVI. köt. Bp. 1925. 432.

26 DÉKÁNY István: Kultúra és politika. Protestáns Szemle, 1928/december. 698., 696.

27 KORNIS Gyula: Előszó [1927] = Kultúra és politika. I.m.

28 KORNIS Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei [1921] = Uo.

keresztény-nemzeti gondolatban, 2) a „helyes értelemben vett demokratizmusban” és 3) a fejlettséghez szükséges természettudományos racionalitás, illetve technológiai szemlélet megfelelő kanalizálásában határozta meg. Ekkoriban főleg az iskolarendszer átalakításán gondolkodott, amelynek részeként olyan elvárásokat fogalmazott meg (főiskolai képzés erősítése, külföldi egyetemi ösztöndíjak bevezetése, nők oktatásának bővítése), melyek majd az egy évvel később beiktatott Klebelsberg tárcavezetői programjának szerves részei lesznek, megvalósulásukra pedig még fél évtizedet kell várni.

Kornis az elkövetkező években számba vette a kulturális stratégia „konkrét kulturális eszközeit”, és hozzátűzte, hogy „az újraképző munkának egységes programját a részletekben megszerkessze”.²⁹ Az állami kultúrpolitikát úgy definiálta szabatosan, hogy az „tűzi ki a nemzeti művelődés eszményeit, gondoskodik az ezeket megvalósítani hivatott erőkről és intézmények szervezéséről, kitapogatja a nemzet lelki szükségait s ezeket tervszerűen kielégíteni iparkodik”.³⁰ A kultúrállam már bemutatott négy értékterületéhez (erkölcs, tudomány, művészet, vallás) rendelte hozzá a kultúrpolitika szakágait: oktatás- és neveléspolitikát, tudománypolitikát, művészetpolitikát, vallás- és egyházpolitikát. Ezek közül mint államtitkár a közoktatás fejlesztésében maga is részt vett.

Gyakorlatban: Klebelsberg-program

Klebelsberg a kultúrpolitika miniszteriális szintű gyakorlatát a kultúra nemzeti szintű terjesztésének fogta fel, nem függetlenül mindezt a Trianon után előállt geopolitikai helyzetből és annak kül- és belpolitikai célú feloldásától (kulturális felzárkózás + neonacionalista nevelés). 1922-es országgyűlési bemutatkozó beszédéből származik híres szövege: „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.”³¹ 1925-ös, már idézett felszólalásában áll az a megnyugtató mondat, hogy „én nem egy pártnak és nem egy társadalmi osztálynak, hanem az egész nemzetnek kultúrprogramját kell, hogy képviseljem”.³² Azok az ismert szavai, melyek szerint „most Magyarország honvédelmi minisztere tulajdonképpen a kultuszminiszter”, pedig 1930-as helsinki látogatása során hangzottak el.³³

A klebelsbergi kultúrpolitika eredményeit még címszavakban összefoglalni is terjedelmes vállalkozás lenne.³⁴ Igaza volt Kornis Gyulának, amikor úgy értékelte emlékbeszédében Klebelsberg munkásságát, hogy az évtizedes kulturális befektetések majd a további évtizedekben fognak megtérülni. Ezek-

hez mindenekelőtt kormányzati szándék és forrás kellett, amelyet a tárcavezető – kellően hatásos retorikával, személyes befolyásával, politikai tudásával, évtizedes tapasztalatával – meg is tudott szerezni: míg a kultusz-tárca részesedése a költségvetésből 1920/21-ben 3,23 százalék volt, addig 1926/27-ben már a minisztériumok közül a legnagyobb dotációt kapta, 1927-től kezdve pedig részaránya nem

maradt 10% alatt. Klebelsberg két fő célja a népoktatás fejlesztése és a társadalmat vezető elit képzésének minőségivé tétele volt, amelyhez társult a tudományos élet megszervezése, a művelődési infrastruktúra bővítése és a sportélet kiépítése.

a kulturális befektetések
a későbbi évtizedekben
térülnek meg

29 KORNIS Gyula: *Nemzeti megújulás*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Bp. 1928. 4., 7.

30 KORNIS Gyula: *A kultúra mint államcél*. I. m. 133. Lásd még: Uő: *Kultúrpolitika* [szócikk] = *Pedagógiai lexikon*. II. rész, szerk. FINÁNCZY Ernő – KORNIS Gyula – KEMÉNY Ferenc, Révai, Bp. 1936. 172–190.

31 *Gróf Klebelsberg Kuno beszédei*... I. m. 604.

32 gróf Klebelsberg Kuno felszólalása 1925. november 25-én = *Nemzetgyűlési*... I. m. 430.

33 Idézi: BÁN Aladár: *Gróf Klebelsberg Kuno északi útja*. *Turán*, 1930/1–4. 13.

34 Lásd bővebben: *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága*. szerk. MIKLÓS Péter, Belvedere Meridionale, Szeged, 2008; GLATZ Ferenc: *Konzervatív reform – kultúrpolitika. Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi = Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. szerk. GLATZ Ferenc, Európa, Bp. 1990; KORNIS Gyula: *Klebelsberg Kuno [1932] = Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. A Gróf Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések 1932–1938*. szerk. nélk., Egyetemi Ny. Bp. 1938; TÖKÉCZKI László: *Egy elfelejtett kultúrpolitikus. Klebelsberg Kuno. Századvég*, 1986/2; Uő: *Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel = Uő: Történelem, eszmék, politika*. I. m.; UJVÁRY Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és tudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció, Bp. 2010. és Uő: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno, 1875–1932*. Kronosz–MTT, Pécs–Bp. 2014.

A két fő cél jegyben járt, ő maga mondta, hogy tevékenységének „két vezérlő motívuma: emelni a magyar tömegek művelődési szintjét [...] és ennek a műveltebb nemzetnek olyan vezetőket adni, [...] akiket a nemzet minden téren bizalommal és a siker élményével követhet.”³⁵ A közoktatás fejlesztésének része volt az 1926–30 között felépített ötezer népiskolai objektum (tanterem és tanítói lakás), ami több volt, mint amennyi a dualizmus egész ideje alatt megépült, ezen kívül 1500 népkönyvtár létrehozása, valamint az élénk törvénykezési munka: reálgimnáziumok létrehozatala révén a háromtagú középiskolai rendszer bevezetése (1924), a polgári iskola középfokúvá emelése (1924), a tanárképzés reformja (1924) és a középfokú leányoktatás bevezetése (1926), valamint a 8 osztályos népiskolai törvény becikkelyezése (1928). Mindennek köszönhetően az 1910-ben mért 33,3 százalékos analfabetizmus a '30-as évek végére 7,4 százalékra csökkent. A minisztersége tíz éve alatt felhasznált 98 millió pengőből 53 jutott a szorosabb értelemben vett népoktatási–népművelési célokra. A felsőoktatás, a kutatás-fejlesztés és a tudományos élet professzionalizálása révén szintén számos eredmény született, kezdve az elszakított részekről átmenekült felsőoktatási intézmények letelepítésével (köztük a selmecbányai erdészeti-bányászati akadémiáé Sopronban) s bázisukon két magyarországi egyetem alapításával (Kolozsvár/Szeged, Pozsony/Pécs), valamint egy folyamatban lévőnek az elkészültével (Debrecen), folytatva a külföldi Collegium Hungaricum-hálózat nyolc nyugati nagyvárosban való létrehozásával, ösztöndíjak folyósításával, az országos közgyűjteményi rendszer integrálásával (1922), aztán a Magyar Tudományos Akadémia és a hazai tudományos folyóiratok szanálásával, végezetül három vidéki klinika építésével, a svábhegyi csillagvizsgáló és a tihanyi halbiológiai intézet megalapításával. Klebelsberg holisztikus tevékenysége kiterjedt a Testnevelési Főiskola alapítására (1925), a Margit-szigeti Nemzeti Sportuszoda felépítésére (1930), a magánmecenatúrájának a tudományfinanszírozásba való bevonására (Széchenyi Tudományos Társaság) vagy a *Napkelet* folyóirat létrejöttének támogatására (1923). Jegyezzük meg, hogy a ma működő művelődési struktúra alapjainak egy része is ekkortól fogva létezik (vidéki egyetemek, külföldi magyar intézetek, múzeumi rendszer, sportoktatás).

Klebelsberg nagy terve volt a Balaton és az Alföld komplex (földrajzi, biológiai, néprajzi) feltárása is, amelyet személyesen felügyelt. Olyannyira, hogy utolsó alföldi körútján egy tanyán ivott fertőzött víz nyomán kapott tifuszfertőzésben halt meg. Az elvégzett roppant munka után nem csoda, ha Ravasz László a „legnagyobb álmú magyar kultuszminiszternek” nevezte, nagy parlamenti ellenfele, Kéthly Anna pedig úgy nyilatkozott róla, hogy „Trefort örökösének mondható, első igazán nagyot akaró és nagyot alkotó utódja” volt.

KULTURÁLIS LÁBNYOM

Egy évszázaddal a Klebelsberg-reform megkezdése után érdemes megbecsülni a sikeres politikai felépítményt előfeltételező szellemi alapokat. Annál is inkább, mert a 2010 és 2022 közötti Orbán-kormányok alatti kulturális beruházások minősége és mennyisége már most korszakszámba menő hosszútávú hatást rajzol föl.³⁶ *Politikai* értelemben biztosan beszélhetünk korszakról, hiszen az ezredfordulós polgári kormányzás négy évét (1998–2002) bátran hozzászámíthatjuk a Nemzeti Együttműködés Rendszerének egybefüggő tizenkét évéhez (2010–2022), amelyet legutóbb egy újabb ciklussal – méghozzá az egymást követő negyedik kétharmados parlamenti felhatalmazás révén – meg is

sikeres politikai
felépítményt
előfeltételező
szellemi alapok

³⁵ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei... I.m. 332.

³⁶ Lásd bővebben: BÉKÉS Márton: Kultúrharckészültség. *Kommentár*, 2021/3.; L. SIMON László: *Intézményes kultúrpolitika 2010–2020 között Magyarországon* = Uő: *Ki viszi a puskát? Emlékezet és politika*. Nemzeti Művelődési Intézet, Lakitelek, 2020; SZILVAY Gergely: *Hallgattassék meg a másik fél is. Szellemi és kulturális építkezés = Magyarország 2020. 50 írás az elmúlt 10 évről*. szerk. MERNYEI Ákos – ORBÁN Balázs, MCC, Bp. 2021. és VESZPRÉMY László Bernát: *Jobboldali építkezés, 2010–2022. Kommentár*, 2022/1.

Kultúrbéke – Kornis Gyula és Kassák Lajos találkozása az 1943-as könyvnapon (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

Kassák Lajos kultúra és politika viszonyáról

Kassák Lajos (1887–1967) Baumgarten- és Kossuth-díjas író-költő, műfordító, lapszerkesztő (*A Tett, Ma, Dokumentum, Munka, Kortárs*) és képzőművész pályája egészében a művészet, sőt a kultúra önállóságát hirdette, amit az élet nem csupán visszatükrözőjének, dokumentatív ábrázolójának, hanem aktív alakítójának tartott. Így számot vetett azzal is, hogy hatást gyakorol a politikára mint kollektív cselekvésre.

Ennek a hatásnak a fordítottját viszont nem tűrte. Ez vezetett oda, hogy amikor a Tanácsköztársaság pártkongresszusán Kun Béla azzal vádolta a Kassák által képviselt aktivizmust, hogy az „a burzsoá dekadencia terméke”, megírta híres röpiratát, *Levél Kun Bélához a művészet nevében* címmel (*Ma*, 1919/7), sőt engedély nélkül különlenyomatként is terjesztette. Ebben többek között az áll, hogy az általa támogatott „aktív szemléletű forradalmi” irányzat „nem pártok keretében” gondolkodik, fő célja pedig nem a gazdaság át-, hanem „a kulturálisan forradalmasított új ember” kialakítása. Kassák ellen már ez előtt, de főképpen ezt követően durva sajtótámadások indultak (*Az Ember, Népszava*), végül lapját Pogány József közoktatási népbiztos betiltotta. A vita valójában a proletárdiktatúra közvetlen, sematikus eszközévé tett *proletkult* és a politika világára csak közvetetten ható holisztikus kultúrkonceptió között zajlott.

Kassák a bécsi emigráció éveit követően hazaköltözött, és mint szocialista regény- és novellaíró, szabadversek költője, konstruktivista művész élt. A '30-as évek közepén kiábrándult a munkásmozgalomból, melynek mindig is periférikusabb irányzataihoz (antimilitarizmus, avantgárd, szindikalizmus) tartozott. A szocialista pártpolitizálás sohasem vonzotta, sem az ortodox marxizmus, sem a szovjet-kommunista társutasság, pláne nem az illegálisban kifejtett ügynöki munka, ugyanakkor az uralkodó kormánypolitikát is határozottan elutasította, ám a népi mozgalmat sem szívelhette.

Ekkoriban fejtette ki meglepő nyíltsággal nézeteit *„Írástudók”-kal szemben – a kultúra védelmében* címmel (*Nyugat*, 1935/6). Korát igencsak megelőzve arra a következtetésre jutott, hogy a „polgárság társadalomtudósai” észrevették, hogy a művészeteknek „a társadalomba való behatolása bekövetkezett” és ezt indirekt módon politikai hatalmuk megszilárdítására is használják, a „pártszocialisták” azonban továbbra is csupán a szolgálat látják a művészen, mely gyakorlatot egyenesen szűklátókörűnek és kultúraellenesnek nevezett. A kor művészetének „közvetett társadalmi hatása” márpedig igen jelentős – szögezte le.

Azzal, hogy a hivatalos baloldalon „föladták a művészet frontját”, elhanyagolták a kultúrát és legfőlegbb közvetlen pártpolitikai célokra hasznosították, nem tudták összetartani, pláne nem mozgósítani a tömegeket, amikor pedig politikai szempontból valóban kellett volna. Kassák szerint ráadásul a pártvezetők közül sokan vannak, akik „szocialistának vallják magukat és állandóan a kapitalisták szemszögéből látják a világot [...] Szocialista forradalmat hirdetnek, akik emberi magatartásukban konzervatív kispolgárok.” Amint a Kassák-cikk keletkezésének idején befejezett *Börtönfüzetek*ben Antonio Gramsci is megfogalmazta, „a politikai harcban nem szabad az uralkodó osztályok módszereit majmolnunk, különben könnyen csapdába esünk”.

Kassák Lajos a háború alatt kezdett el együttműködni Herczeg Ferenc „képes irodalmi hetilapjával”, az *Új Időkkel*, amely a századforduló óta a művelt „keresztény középosztály” otthoni-családi lapja volt. 1942-ben még csak egy-egy elbeszélést és verset küldött, 1943-ban már öt novellát és hat verset publikált, a következő évben két kispórával jelentkezett. Az 1943. május 31. és június 2. között tartott Könyvnapon a folyóirat sátrában fényképezték le, mégpedig a piarista szerzetes, filozófus Kornis Gyula volt közoktatásügyi államtitkárral való kedélyes beszélgetés közben. Ekkoriban megjelent regényei (*Hídépítők*. 1942, *Egy álom megvalósul*. 1943, *Karácsonyiék*. 1943) üdvözlő visszhangot is kaptak a lapban, mégpedig Benedek Marcell és Szerb Antal részéről. A lapot a háború után egy ideig ő társszerkesztette tovább. A Rákosi-diktatúra idején ismét mellőzötté vált, mi több: művei 1949-től kezdve nem jelenhettek meg és belső emigrációba kényszerült (ennek dokumentuma a csak 1988-ban megjelent *Széna-boglya*). 1956-tól a „túrt” kategóriába került.

Az *Új Ember* című katolikus hetilap 1962. február 18-i számában nem kisebb író, mint Pilinszky János beszélgetett Kassákkal a modern katolikus irodalomról, aki a következőket mondta: „Korfordulón élünk, egy új világ kezdetén. Minden értékre szükség van; minden valódi értékkel rokonnak érzem magamat. Ne azt hangsúlyozzuk hát, értékekről lévén szó, ami elválaszt, hanem ami egybeköt. [...] Így mélyen tiszteletben tartom Graham Greene, Mauriac, Péguy és Claudel hitét, s műveikkel, meggyőződésemmel, hogy részt vesznek, méghozzá forradalmi frissességgel, a jövő szellemi világképének kialakításában. Egyházukon belül sokáig »ellenzéknek« számítottak, s bizonyos értelemben azok ma is. Számomra talán ez a legrokonszenvesebb vonásuk.” Ez ugyanaz a gondolat volt, ami közel három évtizeddel korábban a *Nyugat*-ban írott, idézett cikkében is foglalkoztatta, s ott így foglalt össze: „Azoké lesz a jövő, akik az eddigi kísérletekből ki tudják szűrni az értékeket és létrehozni az új szintézist.” Ami értelemszerűen csak egy horizontálisan átfogó, konszenzusos kultúra lehet.

hosszabbítottak a választók. Hogy *kulturális* értelemben is korszak lesz-e a rendszerből, az az állami kultúrstratégia érvényesülése mellett a polgári társadalom áthatásának sikerességén is múlik.

Egy politikai rendszer marandóságát belpolitikai stabilitása, működteitőinek állandósága és időtartamának hossza adja, viszont az általa hagyott *kulturális lábnyom* teszi felismerhetővé és emlékeztetővé. A kulturális beruházások volumene, a művelődési infrastruktúra fejlesztése és a növekvő költségvetési források biztosítása mellett ebben az építészeti formák felismerhetősége, az előállított kulturális termékek *együttes* tartalmi vonása és *közös* esztétikai jellegzetessége, valamint a hétköznapi nyelvre tett hatás azonosíthatósága, valamint a szellemi-intellektuális klíma megkülönböztethetősége is szerepet játszik. Dékány István a kultúrpolitika két útját úgy határozta meg, hogy „az egyik a kultúra hatalom által akar előbbre jutni, a másikon a hatalom akar kultúra által előbbre jutni”.³⁷ A kettő közötti összefüggés szoros, mozgásuk párhuzamos.

Orbán Viktor ötödik kormányzati ciklusának idején a rövidebb távú jogi-gazdasági és a középtávú társadalmi célok után nem túlzás a hosszútávú kulturális célokat fókuszba helyezni. Különösen, hogy valójában ezek teljesülése alapozza meg az előbbieket. Már csak ezért is igaz, hogy *a kultúra nem a politika mellékhadszíntere, hanem stratégiai terület.* ■

37 Dékány István: A kultúrpolitika két útja. *Társadalomtudomány*, 1931/5–6. 163.